

Література

1. Бех І.Д. Закономірності сучасного виховного процесу / І.Д. Бех // Педагогіка і психологія : Вісник АПН України. – 2004. – № 1.
2. Головінський І.З. Педагогічна психологія : навч. посіб. / І.З. Головінський. – К. : Аконті, 2003. – 288 с.
3. Подоляк А.І. Психологія вищої школи : навч. посіб. для магістрів і аспірантів / А.І. Подоляк, В.І. Юрченко. – К. : Філ-студія, 2006. – 320 с.
4. Щербань П.Н. Українська національна ідея і сучасні проблеми виховання студентської молоді / П.Н. Щербань // Вища школа. – 2005. – № 4.

ТКАЧЕНКО Л.П.

РИТОРИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЛІТЕРАТУРНИХ ПАМ'ЯТОК КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Розробка концепції риторичної взаємодії вкрай необхідна сучасному українському суспільству. Однак вона неможлива без ґрунтовного вивчення риторичної спадщини минулого. Одним з малодосліджених аспектів є вивчення риторичного потенціалу літературних пам'яток.

Літературні пам'ятки Київської Русі – не лише унікальна скарбниця українського слова, а й багатий матеріал для дослідження. Зокрема, вони аналізувалися в руслі історії української літератури (П. Білоус, М. Грушевський, І. Єрьомін, Д. Лихачов, П. Толочко, Д. Чижевський), культурології (С. Єфремов, Є. Маланюк, О. Мишанич), філософії (В. Горський, Л. Ушкалов, Л. Федорчук) та інших галузях науки. Останнім часом актуалізувалася риторична проблематика досліджень.

Мета статті полягає в аналізі риторичного потенціалу літературних пам'яток Київської Русі, у визначенні основних риторичних традицій, які заклали основи розвитку красномовства в Україні.

Літературні пам'ятки давньоруського суспільства дають змогу зрозуміти тогочасні політичні та соціальні прагнення. Особливо цінними є для нас перекладні джерела. Дослідниця О. Сліпушко зазначає: “Перекладна література Київської Русі є унікальною площиною, у контексті якої відбувається синтез історичного і художнього елементів, оскільки репрезентує процес засвоєння та адаптації руською традицією тих творів світової літератури, які відповідали інтересам тогочасного історичного періоду. Це була література, яка по-своєму оцінила і пояснила давні літературні пам'ятки, змусила їх працювати на свою епоху” [3, с. 10]. Ми розглянемо світську перекладну літературу означеної доби, яка, на нашу думку, несла в собі значний риторичний потенціал.

До світської перекладної літератури належать наукові праці, історичні твори, повісті, вірші, збірки афоризмів. На думку Д. Чижевського, “світськість перекладної... літератури є лише релятивна. В X–XI ст. настільки сильне було загальне переконання, що повна гармонія між релігією та іншими сферами духовного життя існує та повинна існувати, що для розв'язання більшості питань достатньо було послатися на віронауку та її джерело – Св. Письмо” [4, с. 172]. Переклад і осмислення цих творів давньоруськими книжниками становлять систему суспільних, наукових, геог-

рафічних, природничих та естетичних уявлень, характерних для перехідного періоду від язичництва до християнства, тобто для часу, коли формувалася нова суспільна свідомість, світогляд, позначений впливом нової державної релігії – християнства.

Найбільшою популярністю користувалися і мали вагомий вплив на формування естетичної свідомості та суспільно-політичних уподобань наших предків, їхніх наукових знань і уявлень “Шестодневи”, “Фізіолог” і твори енциклопедичного характеру – Ізборники, “Бджола”.

“Шестодневи” – це популярні у візантійсько-слов’янській літературі твори, які пояснюють християнську версію походження світу. Д. Чижевський назвав “Шестодневи” викладом “природознавства в формі коментарю до шести днів творення світу”. Отже, в основі “Шестодневів” – популярна, певною мірою відповідна панівним суспільним настроям літературно-художня розповідь про шість днів творення світу Богом, звідки й походить назва подібних творів. Ця розповідь і є тим ґрунтом, з якого виростають коментарі суспільного, філософського, богословського і природничо-наукового характеру.

Історія світової літератури знає чотири найбільш відомих “Шестодневів”: “Бесіди на Шестоднев” Василя Великого (IV ст.), “Шість слів про сотворіння світу” Северіана, єпископа Гавальського (V ст.), “Похвала Богу про сотворіння всієї тварі” Георгія Пісіда (VII ст.), “Шестоднев” Івана Екзарха Болгарського (X ст.).

“Бесіди на Шестоднев” Василя Великого складаються з дев’яти бесід, кожна з яких присвячена окремій темі. Так, перша бесіда – це коментар до слів Біблії: “Спочатку Бог сотворив небо і землю”. Друга бесіда присвячена біблійному вислову: “Земля була невидима і невлаштована”. Бесіди третя–дев’ята присвячені походженню і виникненню окремих елементів природи: землі, води, рослин, небесних світил, плазунів, птахів, тварин. Крім того, цей “Шестоднев” містить численні повчальні моменти.

Праця “Шість слів про сотворіння світу” Северіана, єпископа Гавальського, яка ще приписується Іванові Золотоусту, – це проста переробка твору Василя Великого. Особливо цікавим є твір Георгія Пісіда “Похвала Богу про сотворіння всієї тварі”. Георгій Пісід був дияконом Софійської церкви в Константинополі й близькою до імператора Гераклія людиною. У VII ст. він написав віршовану поему – “Шестоднев”, за майстерністю виконання її ставили поряд із творами Софокла та Еврипіда, що свідчить про наслідування античних риторичних традицій.

Найвідомішими в Київській Русі були “Шестодневи” Василя Великого та Івана Екзарха Болгарського. Іван Екзарх Болгарський – болгарський письменник і перекладач кінця IX – початку X ст. Він переклав “Богословіє” і “Філософію” Івана Дамаскина, написав “Слово на Вознесіння господа нашого Ісуса Христа”.

“Шестоднев” Івана Екзарха Болгарського є синтезом компілятивних та власне авторських частин. Компілятивні частини “Шестодневу” Івана Екзарха Болгарського – це переклад-аплікація зі значними скороченнями

та адаптуванням до нових історичних умов “Шестодневу” Василя Великого, Северіана Гавальського, а також окремих місць із творів отців церкви (Григорія Богослова, Григорія Ниського, Івана Дамаскина, Теодорита Крисського). Компілятивні частини становлять також уривки із творів Арістотеля, Парменіда, Демокріта, Діогена, Фалеса, Платона, які показували зразки красномовства, доводили важливість риторичного впливу на душу людини. “Шестодневи” – це не лише розповіді про шість днів сотворіння світу Богом та коментар до них, а й виклад суспільних, наукових, філософських, естетичних уявлень їхніх авторів та цілої епохи. “Шестодневи” пронизані духом та ідеологією християнства, їхнє завдання – формувати новий світогляд християнської держави. На нашу думку, саме вони заклали основи розвитку на Русі гомілетики – християнської проповіді.

“Фізіолог” користувався серед давньоруських книжників особливою популярністю. Створений він був в Александрії між II і IV ст. Як головний твір символічної зоології “Фізіолог” поширювався в різних європейських і східних країнах. Символізм “Фізіолога” був популярним засобом для репрезентації християнського світогляду, вираження ідеології, котрої вимагала християнська церква. “Фізіолог” – це популярна зоологія, але водночас теологічний твір, що в алегорично-символічній формі викладає важливі положення християнської науки й, описуючи справжні та вигадані прикмети звірів, подає зразки для наслідування і повчання. Це своєрідний збірник відомостей про звірів, птахів, комах, риб, дерева, каміння тощо. Ці відомості, що черпалися з Біблії, творів античних і східних письменників, переважно фантастичні, були опрацьовані християнськими письменниками і доповнені символічним тлумаченням відповідно до християнського світогляду. Кожна стаття “Фізіолога”, присвячена окремому звіру, птаху тощо, поділяється на дві частини: в одній описуються його реальні властивості, а в другій викладаються символічні тлумачення і вводиться певна морально-дидактична думка. Авторами “Фізіолога” називали знаменитих отців церкви – Василя Великого, Івана Золотоуста, Амвросія, Ієроніма. Приблизно у V ст. було здійснено переклади цього трактату латинською, сирійською, ефіопською мовами. Пізніше з’явилися слов’янські списки “Фізіолога”, відомі й давньоруським книжникам.

Ізборник 1073 р. (Збірник Святослава 1073 р.) є однією з найдавніших датованих давньоукраїнських збірок енциклопедичного характеру, що призначалася для читання освіченими людьми з вищих верств суспільства. Ця своєрідна давня енциклопедія містить близько 380 статей щонайменше 40 авторів. Ізборник 1073 р. – це давньоруська хрестоматія зі світової літератури, книга для читання, навчання і виховання, розрахована на широке коло читачів. Вона містить відомості з богослов’я, філософії, історії, медицини, біології, географії, астрології та багатьох інших галузей знання. Найбільша частина Ізборника – “Відповіді Анастасія Синаїта” – широкий звід виписок із біблійних книг і творів найавторитетніших візантійських богословів та проповідників. Книга була знайдена ученими К. Калайдовичем і П. Строевим у червні 1817 р. у Воскресенському монастирі. Традиційною є

версія про те, що збірку, яку ми знаємо як Ізборник 1073 р., було перекладено у X ст. для болгарського царя Симеона. Водночас існує й інша версія, згідно з якою книгу перекладали з грецької мови безпосередньо київські книжники.

Більшість учених схиляються до думки, що цей збірник царя Симеона був вивезений із Преслави на Русь під час другого болгарського походу Святослава (969–971 рр.). Пізніше на Русі з'явилися нові списки твору. Найдавнішим є Воскресенський список 1073 р. Цей рукопис містить 383 статті. Створений він був дяком Йоанном для київського князя Святослава Ярославича (1027–1076), сина Ярослава Мудрого. Нині, коли говорять про Ізборник Симеона – Святослава, йдеться про список 1073 р. Усього списків пам'ятки близько 20. С. Шевирьов у праці “Поїздка у Кирило-Білозерський монастир...” (М., 1850) довів, що під час переписування болгарського оригіналу похвала Симеону була переприсвячена київському князю, ймовірно, що спочатку Ізяславу, а потім Святославу, який змінив свого брата на великому київському столі 1073 р., і його ім'я було написано в тексті Похвали на підскобленому місці. Сам текст похвали залишився майже незмінним [4, с. 62]. Своєрідна добірка мала цілком конкретну мету: дати пояснення широкому колу читачів, необізнаних у тонкощах догматики і богослов'я, основних істин християнського віровчення, запобігти непорозумінням, які могли виникнути при читанні книг Нового і Старого Заповітів, викласти основи розуміння деяких закономірностей світобудови. Інакше кажучи, “ввести новопросвічених християн у коло ідей та уявлень, пов'язаних із прийнятою ними вірою, а головне – у досить короткій і легкій формі допомогти їм освоїти певний рівень просвіти, який наблизив би їх до візантійської освіченості” [2, с. 31].

Варто виділити статтю Георгія Хуровського (Хуровоска) в Ізборнику 1073 р., яку в історії південнослов'янської писемності називають текстом, “без якого неможливо характеризувати початковий етап складання системи спеціальних слів, специфічних для області, що називається поетикою” [1, с. 17]. Трактат Г. Хуровського – це твір, який показує результати тривалого розвитку античної та візантійської літератур через їх конкретні твори і практику художнього використання слова в Біблії. Стаття під назвою “Про образи” подає тлумачення не священних текстів, а поетичних форм. Зокрема, тут проаналізовано понад 27 категорій: фігура; алегорія; метафора; катахрезис; металепис; хипербатон; анастрофа, чи інверсія; синекдоха; силепис; оноματοпея; пепименон; антономазія; метономазія; антифразис; перифразис; еліпис; плеоназм; екзоха; гіпербола; енігма; парабола; антаподосис; просопопея; парадигма; іронія; сарказмос; азеїзм; гістерологія.

Порівнюючи Ізборники 1073 та 1076 рр., учені дійшли висновку, що Ізборник 1073 р. може бути майже повністю зведений до візантійсько-грецького архетипу. Натомість Ізборник 1076 р., очевидно, був складений уже на слов'янському ґрунті; до цього часу з повною достовірністю можуть бути зведені до грецьких оригіналів тільки близько половини вміщених у ньому статей, і при цьому багато використаних у ньому джерел існу-

вало вже не грецькою, а слов'янськими мовами [4, с. 78]. Залежність текстів Ізборника 1076 р. від їхніх болгарських оригіналів лише опосередкована. М. Попов, а пізніше більш детально І. Будовниць [3, с. 20] запропонували гіпотезу про руський, оригінальний характер пам'ятки.

Наприкінці рукопису Ізборника 1076 р. міститься запис: “Закінчено цю книгу рукою грішного Йоанна. Вибрано з багатьох книг княжих”. На основі цього запису можемо говорити про те, що книгу було переписано в Києві за редакцією Йоанна, ігумена Печерського. Очевидно, саме цей давньоруський книжник добирав тексти відповідно до тогочасних політичних і суспільних орієнтацій та культурно-естетичних смаків своїх співвітчизників. Русь вимагала книги, де читач міг знайти відповідь на питання: “Як жити людині?”. Йоанн користувався цим принципом як визначальним і формував свою “хрестоматію” так, щоб вона сприяла духовному зростанню читачів, формуванню їхньої етичної свідомості.

Ізборник 1076 р. складається з таких частин: три повчання батьків дітям (“Слово одного батька до свого сина” і “Повчання дітям” Ксенофонта та Святої Теодори); “Атанасієві відповіді”, завданням яких є пояснення важких місць Св. Письма; оповідання про “Милостивого Созомена”; різні сентенції, речення, прислів'я, згруповані за темами. Як бачимо, література Київської Русі прагнула дати читачеві не лише можливість пізнання, а і спонукала до аналізу прочитаного, роздумів, давала зразки, за якими можна було б будувати власні виступи.

“Бджола” – антологія афоризмів і прислів'їв із Біблії, творів євангелістів, отців церкви, апостолів, античних письменників та філософів (Плутарха, Демокріта, Сократа, Менандра, Евріпіда), укладених за тематичним принципом: добродійне життя, правда, цнотливість, мужність, дружба, злоба, доброчинність, брехня, наклеп, влада і князювання, смерть, краса, навчання, душа та ін. Збірка велика за обсягом. Вона містить понад 70 розділів (“слів”), а також близько 2,5 тис. висловів. Цікаво, що висловлювання в кожному розділі розміщені не хаотично, а за строгою ієрархією. Спочатку подана християнська частина, яку становлять афоризми з Біблії та отців церкви. Потім так звана поганська частина – афоризми зі збірників Стовея, Мосхіона, Менандра, зі творів Есхіла, Евріпіда, Софокла, Геродота, Демосфена, Фулідіда, Демокріта, Піфагора, Ксенофонта, Діогена, Платона, Арістотеля, Плутраха, Сократа та ін. Призначення цих цитат – дати відповідь на запитання: як жити в цьому світі?

Наприклад, у Слові 5 “Про правду” спочатку подається цитата з Євангелія: “Блаженні голодні та спрагли правди, бо вони наситяться”, потім вислови Соломона: “Хто копає яму для ближніх своїх, упаде в неї. Хто камінь кидає на друга, в себе кидає”, Піфагора: “Більш страждає катований пристрастями й совістю, як кого скривдив, ніж побитий на тілі і шматований”.

Протягом XII–XVII ст. “Бджола” була улюбленою книгою для читання, її цитували письменники, філософи, державні діячі. Про широку популярність свідчить величезна кількість рукописних списків, що зберігаються в книгосховищах України та Росії.

Особливою популярністю користувалися перекладні історичні твори. Руські книжники знали й активно використовували твір візантійського письменника VI ст. Козьми Індикоплава (той, хто був в Індії) “Християнська топографія”. Це своєрідна географічна енциклопедія, що містить реальні й фантастичні відомості про Індію, Китай. Купець Козьма близько 530 р. здійснив подорож у Єгипет, Ефіопію, Аравію, а його описи Індії, як стверджують науковці, написані на основі чужих джерел. Твір складається з 12 частин (“слів”, глав), які є роздумами автора про Всесвіт. Наприклад, Козьма стверджує, що Земля – плоска, разом із небом вона нагадує величезну кімнату з високою стелею. Небо, яке ми бачимо, – то вода, а над ним ще є невидиме небо. Рух світил – то робота ангелів. Так автор уявляє Всесвіт.

Світову історію наші предки знали у викладі візантійських істориків Іоанна Малали (із сирійської– проповідник) та Георгія Амартола (з грец. – грішник). Їхні хроніки – твори, які знаходяться на межі історіографії та белетристики. Історичний матеріал у них покликаний підтверджувати християнські принципи життя, проголошувати певні цінності.

Хроніка Іоанна Малали складається з 18 книг, які репрезентують історію людства від Адама і Єви до історії Ассиро-Вавилонії, Єгипту, Персії, Греції, Риму, Візантії. У 1-й, 2-й, 4-й і 5-й книгах описуються античні міфи та історія Троянської війни. Далі йдеться про східних царів, про Рим і Візантію до часів імператора Юстиніана (VI ст.). Хроніка Малали цікава тим, що надавала нашим предкам відомості про античну міфологію, містила детальні описи історії Ромула і Рема, картини з життя візантійських імператорів.

Хроніка Георгія Амартола складається з чотирьох частин. Перша містить опис подій від Адама і Єви до смерті Олександра Македонського, друга частина – це історія євреїв, третя – історія Римської імперії, четверта – політична історія Візантії IX–X ст. Твір наповнений різними богословськими роздумами, зокрема, детальними згадками про церковні собори, єресі, різні течії візантійської церкви. “Хроніка” Амартола побутувала в окремих списках. Із часом вона стала частиною великого хронографічного зводу XIII–XIV ст. під назвою “Літописець еллінський і римський”. Обидва історичні твори використовували давньоруські літописці.

Приблизно на початку XII ст. на Русь прийшла “Історія Юдейської війни” Йосифа Флавія, написана у 75–79 рр. Твір відомий і під іншими назвами – “Про розорення Єрусалиму”, “Юдейська війна”. Це – белетризована історична хроніка боротьби Іудеї з Римом, що тривала протягом століть до зруйнування Єрусалима військом римського імператора Тита. Автор брав участь у повстанні Іудеї проти Риму, але перейшов на сторону римлян й отримав право на фамільне прізвище імператорів – Флавій. “Історія” складається із семи книг-“слів”. У перших двох описано історію Іудеї, у третій–шостій книгах ідеться про придушення повстання Веспасіаном і Титом, у сьомій книзі змальовано їхній тріумф у Римі. Твір має яскраві літературні та публіцистичні ознаки. Довершеними є промови головних героїв, їхні діалоги, а також описи природи, міст Іудеї, битв. “Історія” написана римованим складом, наповнена яскравими епітетами й метафорами.

Висновки. Таким чином, літературні пам'ятки Київської Русі, зокрема світська наукова література, свідчать про великий риторичний потенціал тогочасного суспільства. Саме відомі наукові твори і їх вплив на свідомість давньоруських книжників заклали основи розвитку красномовства в Україні, створили цікаву картину діалогу між світом людей, суспільством і природою. Пам'ятки містять вагомий морально-виховний потенціал, який створив українську риторичну традицію словом впливати на душу і серце людини.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у вивченні риторичної спадщини подвижників християнства на Русі.

Література

1. Грушевський М. Історія української літератури : в 6 т. / М. Грушевський. – К. : Либідь, 1993. – Т. 2. – 264 с.
2. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури / Є. Маланюк. – К. : Вища школа, 1992. – 384 с.
3. Сліпушко О. Література Київської Русі : нариси / О. Сліпушко. – К. : Ред. загальнопед. газети, 2005. – 112 с.
4. Чижевський Д. Історія української літератури / Д. Чижевський. – Тернопіль, 1994. – 427 с.

ТРОФІМУК К.В.

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ З ТУРИЗМУ

Сучасний етап розвитку Української держави, процеси глобалізації, докорінні зміни в соціально-економічному та духовному її розвитку засвідчують зростаючу роль сфери туризму. Ця галузь тісно пов'язує економічні, політичні та професійні напрями розвитку суспільства. Досвід багатьох держав світу доводить, що туризм є важливою сферою суспільного розвитку, має велике значення для економіки країн та формування гармонійної особистості тощо.

Зростання ролі вільного часу та відпочинку для розвитку людини вимагає підготовки фахівців з туризму, які успішно будуть поєднувати теоретичні знання та практичні вміння висококваліфікованого працівника.

Сьогодні галузі туризму необхідні фахівці, які б змогли працювати творчо та самостійно, при цьому генеруючи компетентні нововведення, свіжі ідеї та пропозиції, демонструючи готовність успішно реалізовувати їх в умовах конкуренції. Як зазначає Л.В. Козак, “аналіз стану професійної підготовки фахівців з туризму свідчить про невідповідність їх практичної підготовки вимогам працедавців, а саме: недостатнє вміння позитивно вирішувати конфліктні ситуації; невпевненість у здійсненні професійних дій; недостатньо вмінь розробляти екскурсійні та туристичні маршрути” [3, с. 68]. Отже, зростають вимоги до особистісних та професійно значущих якостей фахівця, що відображають професійну компетентність, забезпечують конкурентоспроможність на ринку праці, сприяють професійній самореалізації та кар'єрному зростанню.

Особливості професійної підготовки майбутніх фахівців для галузі туризму ґрунтовно досліджували Є. Алілуйко, С. Байлік, В. Данильчук, І. Зорін, В. Квартальнов, В. Федорченко, Н. Фоменко.